

INSTITUȚII ADMINISTRATIV-TERITORIALE LAICE DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ ÎN DOCUMENTELE MEDIEVALE DIN SECOLUL AL XII-LEA

Alexandru-Florin Cioltei

La începutul secolului al XI-lea, în urma conflictului dintre regele Ștefan I și Gyula, o bună parte a Transilvaniei intra sub autoritatea regalității ungare. Pe parcursul secolului al XI-lea, dominația ungară s-a făcut simțită asupra părților nordice, vestice și centrale a acestei regiuni geografice. Noua autoritate a trebuit să impună o organizare administrativ-teritorială proprie, înlocuind astfel vechile structuri teritoriale. Ceea ce a rezultat a fost o suprapunere a instituțiilor autohtone, existente în momentul cuceririi Transilvaniei, cu noul model impus de autoritatea regală¹. Prima organizarea teritorială a regiunii a avut loc în timpul regelui Ștefan I. În prima etapă, comitatele au folosit drept model administrativ-teritorial suprafața instituțiilor ecleziastice. Astfel, teritoriul comitatelor s-a suprapus cu cel al diecezelor². La momentul respectiv exista un număr mai mic de comitate, care, din punctul de vedere al suprafeței, au fost mai mari decât cele constituite ulterior. Inițial, în Ardeal au fost create două comitate: Alba și Dăbâca. Comitatul Alba a fost primul organizat în Transilvania, înglobând inițial o bună parte din sudul Transilvaniei. În Vest, cuprinzând teritorii de azi ale României și Ungariei, au fost create comitatele Bihor și Cenad. Toate acestea au fost organizate în jurul unor așezări importante precum Dăbâca, Alba Iulia, Biharea și Cenad³. Ulterior, reorganizarea structurilor teritoriale s-a realizat treptat, de-a lungul secolului al XII-lea și al XIII-lea.

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1972, p. 95.

² Paul Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, București, Ed. Academiei Române, 2012, p. 68.

³ Gyula Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens (895-1324)*, Herne, Gabriele Schäfer Publishing

În Regatul Ungariei, unitatea administrativ-teritorială regională era comitatul. În comparație cu ducatul, voievodatul și banatul, acesta reprezenta o unitate de întindere relativ mică. În documentele medievale această structură poartă numele de *comitatus*, în fruntea căreia se afla un *comes*. Organizarea comitatelor avea două scopuri importante: unul militar și unul economic. Fortificațiile existente în teritoriile comitatelor erau locuite de acei *iobagiones castri*⁴. Aspectul economic s-a conturat ca urmare a necesității administrării teritoriului aparținător unui comitat anume. Primele atestări documentare ale comiților datează din secolul al XII-lea. Pentru zona de vest a României, în regiunile Crișana și Maramureș, în secolul al XII-lea întâlnim menționări referitoare la structuri teritoriale precum comitatul Bihor, comitatul Sătmăr și comitatul Crasna. Mai la sud, în zona Banatului sunt amintite trei comitate: Timiș, Cenad și Caraș. Față de zona intracarpatică, regiunile vestice au fost supuse autorității maghiare mai timpuriu. Astfel se poate explica frecvența mare a mențiunilor datate în secolul al XII-lea referitoare la structurilor din Banat, Crișana și Maramureș față de cele din Transilvania.

Comitatul Bihor se întindea pe o suprafață teritorială importantă cuprinsă între Câmpia Panonică (la vest) și Munții Apuseni (la est). Centrul administrativ al acestei provincii era Biharea. Prima atestare documentară a acestei structuri teritoriale datează din anul 1111, atunci fiind menționat primul comite, Saul⁵. Analizând materialul documentar de secol XII, se poate observa importanța și statutul comitelui de Bihor. Pentru secolul al XII-lea există puține mărturii documentare, iar cele ce amintesc de comitatul Bihorului sunt, prin urmare, și mai rare. Nu cunoaștem exact anul în care a fost organizat comitatul Bihorului, putem însă afirma faptul că această structură administrativă a fost creată cândva spre sfârșitul secolului al XI-lea, dacă nu

House, 2005, p. 105.

⁴ *Iobagio castri* = persoană obligată să presteze serviciu militar.

⁵ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 2, nr. 2.

chiar în primii ani ai secolului al XII-lea⁶. Drept argument putem invoca documentul emis în anul 1075⁷, care amintește o serie așezăminte aparținând comitatului. Mai mult de atât, este menționată și fortificația Biharea. În cele 14 documente ne sunt redade numele a șapte comiți, în ciuda faptului că există o lacună de informații de aproximativ 50 de ani. Dintre comiții amintiți se remarcă Micha (Mike, Mika sau Mica). Nu știm exact cât timp a deținut această poziție, însă acesta este înlocuit în anul 1191, pentru o scurtă perioadă, de Nicolae. Un alt aspect important este și faptul că la cumpăna dintre secole acesta a deținut cea mai importantă funcție nobiliară din cadrul regatului. Prin urmare putem afirma, pe baza materialului documentar existent, faptul că în secolul al XII-lea și al XIII-lea, comitatul Bihor reprezintă una dintre cele mai importante structuri de organizare administrativ-teritorială din estul Regatului Ungariei, și anume din ceea ce reprezintă viitoarele regiuni Banat, Crișana și Maramureș. Comparativ cu alte comitate, acest lucru reiese din numărul mare de menționări documentare ale comiților de Bihor. În plus, tot prin intermediul materialului documentar de secol XIII, putem observa că acest comitat este menționat cu o frecvență constantă. Mai mult, spre sfârșitul secolului și începutul celui de-al XIII-lea, comiții de Bihor au deținut una dintre cele mai înalte funcții din Regatul Ungariei, și anume cea de comite palatin.

Într-un număr mult mai scăzut, alături de comiții de Bihor sunt menționați și comiți din Crișana: într-un document din anul 1164⁸, Ianos, comite de Crasna și într-un document emis în anul 1181⁹, Nicolae, comite de Sătmar. Comitatul Sătmar s-a constituit în jurul cetății omonime. Spre nord, limita comitatului era conturată prin cursul Tisei, continuând spre est înspre munții Oaș și Gutâi. La sud se învecina cu comitatul Solnoc, granițele naturale fiind formate din dealurile Chioarului, Codrului

⁶ Ștefan Pascu, *op.*, p. 135.

⁷ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 1-2, nr. 1.

⁸ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 3, nr. 7.

⁹ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 6-8, nr. 13.

și Crasnei mergând spre Tisa¹⁰. Ca o primă concluzie, pe baza documentelor disponibile se evidențiază faptul că în zona de nord-vest a Transilvaniei, în prima jumătate a secolului al XII-lea, drept structură administrativ-teritorială este menționat doar comitatul Bihor. Ulterior, în a doua jumătate a aceluiași secol se remarcă existența a trei structuri administrative: comitatul Bihor, comitatul Crasna și comitatul Sătmar.

Tab. I. Comiții de Bihor în secolul al XII-lea

Numele deținătorului și funcția ocupată de acesta	Anul menționat
Saul, comite de Bihor	1111
Saul, comite de Bihor ¹¹	1113
Bucan, comite <i>curiali et Bichoriensi</i> ¹²	1135
Achus, comite de Bihor ¹³	1138
Esew, comite de Bihor ¹⁴	1181
Esau ¹⁵ , comite de Bihor ¹⁶	1183
Petru, comite de Bihor ¹⁷	1197
Micha, comite de Bihor ¹⁸	1198
Mica, <i>magister cubiculariorum</i> și comite de Bihor ¹⁹	1198
Micha, comite curial și comite de Bihor ²⁰	1199
Nicolae, comite de Bihor ²¹	1199

¹⁰ Paul Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, p.71.

¹¹ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 2, nr. 3.

¹² Wenzel, VI, p. 49-50, nr.19.

¹³ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 2-3, nr. 4.

¹⁴ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 6-8, nr. 13.

¹⁵ Esew sau Esau numele probabil a aceiași persoane.

¹⁶ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 9-10, nr. 15.

¹⁷ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 12-13, nr. 20.

¹⁸ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 13, nr. 22.

¹⁹ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 13-14, nr. 23.

²⁰ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 16, nr. 28.

²¹ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 16-17, nr. 29.

Mike, comite de Bihor ²²	1199
Mike, comite de Bihor ²³	1199
Mika ²⁴ , <i>comes palatinus</i> și comite de Bihor ²⁵	1200

Informațiile documentare din regiunea Banatului sunt momentan relativ puține în comparație cu cele menționate pentru regiunile amintite anterior. Pentru o primă etapă de organizare putem presupune existența unei singure structuri-administrative, și anume comitatul Cenad. Prima mențiune a acestuia se face într-un document emis în anul 1197, fiind amintit Esau, comite curial și comite de Cenad²⁶. Cel mai probabil este vorba despre aceeași persoană amintită în documente ca deținătoare a funcției de comite de Bihor între anii 1181-1183. Doi ani mai târziu s-a emis un document nou, în care funcția de comite al Cenad aparține unui anume Weyceh²⁷. Organizarea acestei unități administrativ-teritoriale poate fi presupusă cândva în prima jumătate a secolului al XII-lea. Argumentul în favoarea acestei afirmații constă în faptul că documentul emis în anul 1111 amintește de un anume Laurențiu episcop de Cenad²⁸. Prin urmare, organizarea administrativ-teritorială laică din regiune s-ar fi petrecut la ceva timp după cea ecleziastică, intervalul temporal între emiterea celor două documente fiind mult prea mare. În cea de a doua parte a secolului al XII-lea sunt amintite sumar încă două formațiuni administrativ-teritoriale, comitatul Timiș și comitatul Caraș²⁹. În cel dintâi, în anul 1177 este atestat documentar un anume *Panracius comes Tenissiensis*³⁰ și Weiteh comite curial și de Caraș³¹ în anul 1200.

²² DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 17-18, nr. 30.

²³ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 18, nr. 31.

²⁴ Micha, Mica, Mike, Mika cel mai probabil este vorba despre aceeași persoană.

²⁵ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 19, nr. 33.

²⁶ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 12-13, nr. 20.

²⁷ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 16, nr. 28.

²⁸ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 2, nr. 2.

²⁹ Pentru comitatul Caraș vezi Silviu Oța, *Câteva date de ordin istoric privind evoluția teritorială a comitatului Caraș până în secolul XIV*, în: *Muzeul Național de Istorie*, nr. XIV, 2002, p. 36-43.

³⁰ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 6, nr. 12; Wenzel, VI, p. 69-70, nr. 33.

³¹ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 19, nr. 33.

Weiteh, amintit în documentul emis în anul 1200, deținea funcția de comite curial și de Caraș, fiind cel mai probabil acel comite Weyceh amintit în documentul emis în anul 1199 în poziția de comite de Cenad. Comitatul Timiș a ocupat o zonă semnificativă de-a lungul Timișului, continuând pe culoarul Timiș-Cerna până la Dunăre. La sud de comitatul Timiș s-a aflat comitatul Caraș, întinzându-se între Dunăre (sud) și Tisa (vest)³².

În secolul al XII-lea, în spațiul intra-carpatic, autoritatea supremă nu era deținută de voievod. Aceasta devine ușor de observat în urma analizei documentelor regale solemne. În listele de demnitari ale acestora, alături de voievod sunt menționați și comiții numiți pentru organizarea comitatelor din nord. Acest aspect este de înțeles, întrucât autoritatea voievodală era exercitată în zona de sud a Ardealului, extinzându-se în secolul al XIII-lea la nord de Mureș³³. În secolul al XII-lea sunt cunoscute două persoane care ar fi avut deținut această funcție: Legforus³⁴, menționat într-un document emis în anul 1199³⁵ și Eth, într-un document din anul 1200³⁶.

Întorcându-ne la comitatele intra-carpatic, acestea au suferit modificări în urma organizării teritoriale desfășurată în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Într-o etapă inițială, comitatul Solnoc se întindea de la Tisa (vest) până în zona centrală a Transilvaniei. În urma procesului de reorganizare, comitatul a fost împărțit în patru comitate: Dăbâca, Solnocul Interior, Solnocul Exterior și Solnocul de Mijloc. Nu putem fi siguri de momentul acestei diviziuni teritoriale, acest proces având loc treptat. Pe baza documentului emis în anul 1164, divizarea era deja în desfășurare. Documentul confirmă apariția comitatului Dăbâca prin persoana comitelui Eustach³⁷.

³² Paul Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, p.75.

³³ László Makkai, *Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom 896-1526*, în: *History of Transylvania: From the beginnings to 1606*, vol I, 2001, Ed. Columbia University Press, New York, p. 397.

³⁴ András Kovács, *Voievozi și Vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba în evul mediu*, în: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/1, 2011, Ed. Mega, Alba Iulia, p. 14.

³⁵ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 16-17, nr. 29.

³⁶ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 19, nr. 33.

³⁷ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 3-4, nr. 7.

În privința Solnocului, nu știm exact momentul desprinderii celor trei comitate, probabil această acțiune de reorganizare petrecându-se în ultimii ani ai secolului al XII-lea³⁸. Confirmarea acestei situații reiese din analiza documentelor, din care reiese că această funcție a fost deținută de două persoane.

Tab. II. Comiții de Solnoc în secolul al XII-lea

Numele deținătorului și funcția ocupată de acesta	Anul menționat
Hermo, comite de Solnoc ³⁹	1197
Petru, comite <i>curiali</i> și comite de Solnoc ⁴⁰	1198
Ampudin, comite de Solnoc ⁴¹	1199
Tiburțiu, comite de Solnoc ⁴²	1199
Ampudin, comite de Solnoc ⁴³	1199

Un alt comitat rezultat în urma unei etape de reorganizare a fost Cluj, acesta desprinzându-se din partea de nord a comitatului Alba și din sudul comitatului Dăbâca. Toma, comitele de Cluj este amintit într-un document din anul 1177⁴⁴. În același document apare și Gall⁴⁵, comitele de Alba, aceasta fiind prima precizare a comitatului Alba. Există totuși două documente emise în anul 1111⁴⁶ și 1113⁴⁷, în care este amintit un anume Toma, comite de Alba, însă nu putem afirma cu exactitate dacă este vorba de Alba Regală sau de Alba Iulia. Se poate accepta faptul că organizarea comitatului Alba s-a petrecut înainte de anul emiterii documentului din 1177.

³⁸ Ștefan Pascu, *op.*, p. 133.

³⁹ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 12-13, nr. 20.

⁴⁰ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 13, nr. 22.

⁴¹ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 16, nr. 28.

⁴² DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 16-17, nr. 29.

⁴³ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 18, nr. 31.

⁴⁴ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 6, nr. 12; Wenzel, VI, p. 69-70, nr. 33.

⁴⁵ Ulterior, în anul 1183 Gall va ocupa funcția de comite de Cluj vezi DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 10, nr.

16; Gyula Kristó, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens (895-1324)*, p. 114-115.

⁴⁶ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 1-2, nr. 1.

⁴⁷ DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 2, nr. 2.

Teritoriul inițial ocupat de acest comitat a fost mai mare în secolul precedent, teritoriul s-a micșorat însă odată cu organizarea în primă fază a comitatului Turda și ulterior a comitatelor Hunedoara⁴⁸ și Târnava, lucru datorat colonizării sașilor din cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea⁴⁹.

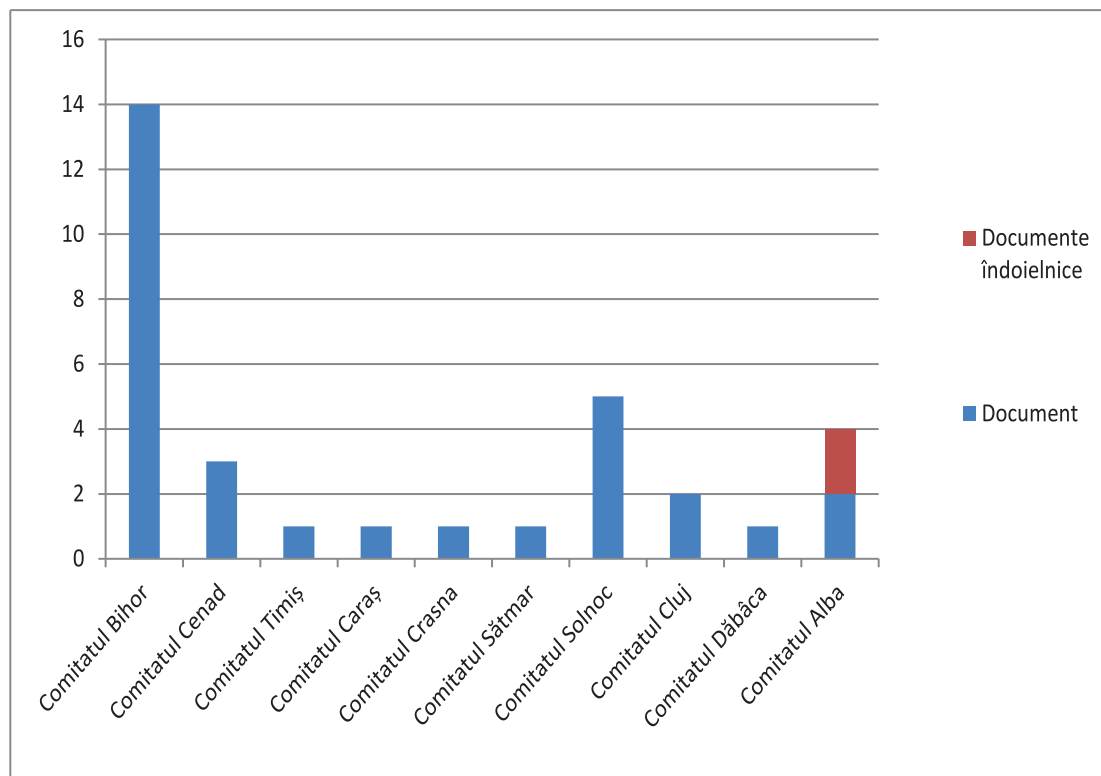
Tab. III. Comiții de Alba în secolul al XII-lea

Numele deținătorului și funcția ocupată de acesta	Anul menționat
Toma, comite de Alba	1111
Toma, comite de Alba	1113
Gall, comite de Alba	1177
Eth, voievod și comite de Alba	1200

⁴⁸ Pentru comitatul Hunedoarei vezi András Kovács, Administrația comitatului Hunedoara în Evul Mediu, în: *Acta Mvsei Devensis - Sargetica*, nr. XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 203-240.

⁴⁹ András Kovács, *Voievozi și Vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea ...*, p. 12.

Fig. I. Mențiuni documentare privind comitatele

Alături de aceste instituții, documentele medievale emise în anii 1111 și 1113 consemnează, în lista de martori, un anume *Mercurius princeps Ultransilvanus*. Principatul constituia o instituție politică centrală, provenind din spațiul german⁵⁰. Însă cea mai importantă demnitate deținută din Transilvania a fost cea de duce. Pentru secolul al XII-lea sunt amintite două persoane, care au deținut această funcție. Prima mențiune provine din documentul emis în anul 1075⁵¹, în care regele Geza I amintește un duce Ladislau, cel mai probabil fratele său, viitorul rege Ladislau I. Cel de al doilea document în care ne este prezentată funcția de duce este emis în anul 1165,

⁵⁰Thomas Năgler, *Transilvania între 900 și 1300*, în: *Istoria Transilvaniei*, vol. I - (coord.) Thomas Năgler și Ioan Aurel Pop, Centrul de studii Transilvane.

⁵¹DIR. C, XI-XIII, vol. I, p. 1-2, nr. 1.

menționând pe ducele Almus⁵². Despre funcția de duce știm cu siguranța că a fost atribuită membrilor familiei regale; un exemplu în acest sens este documentul emis în anul 1152, *Anno Dominice Incarnacionis MCLII. regnante Geysa vna cum filio suo Stephano Duce*⁵³.

Concluzii

Se poate observa ușor faptul că autoritatea regală maghiară a depus un efort uriaș în organizarea unui sistem administrativ-teritorial eficient. Acest proces a fost unul de durată, întinzându-se, inițial, pe o perioadă de jumătate de secol. Efectele acestei organizări s-au făcut simțite pe toată durata Evului Mediu. Structura teritorială a comitatelor din Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania a început să se modifice în cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea, această realitate a vremii reflectându-se în documentele perioadei. Cauzele ce au impus reorganizarea regională a teritoriului de est al Regatului Ungariei au rezultat în parte ca urmare a expansiunii spre zona centrală a Transilvaniei în cea de doua parte a aceluiași secol. Pe de altă parte, colonizarea germană a atras de la sine necesitatea unei organizări teritoriale. Pentru secolul XII, schimbările majore s-au produs în ultimele trei decenii, atunci când au avut loc transformări drastice în componența teritorială a comitatelor.

⁵² Acest Duce Almus a fost fiul regelui Bela al II-lea și fratele viitorilor regi Géza al II-lea, Ladislau al II-lea și Ștefan al IV-lea.

⁵³ Gustav Wenzel, MHHD, vol VI, p. 62-63 ,nr. 29 .

**ADMINISTRATIV-TERRITORIALE LAIENBEHÖRDEN IN SIEBENBÜRGEN,
BANAT, KREISCHGEBIET UND MARMOROSCH IN MITTELALTERLICHEN
URKUNDEN
DES 12. JAHRHUNDERTS
(Zusammenfassung)**

Das 12. Jahrhundert galt für das ungarische Königreich als eine Zeitspanne der territorialen Expansion, einschließlich nach Siebenbürgen. Das siebenbürgische Gebiet wurde etappenweise übernommen und dem Königreich in Richtung Nord-Westen, Süd-Osten eingegliedert. Kurz danach erfolgte die Notwendigkeit der Territorialverwaltung. Zur gleichen Zeit, europaweit verbreitete sich die Schriftpraxis innerhalb der administrativ-territorialen Laienbehörden. Das ungarische Königtum verstand in vollen Ausmaß die Umsetzung dieser Praxis. Die vorliegende Arbeit nimmt die Analyse der mittelalterlichen, aus den 12. Jahrhundert stammenden Urkunden vor, welche siebenbürgische, administrativ-territoriale Laienbehörden erwähnen. Weiterhin streben wir nach der Hervorhebung der Inhaber dieser Stellen im ungarischen Apparat.

Schlüsselwörter: Komitatsboden, Siebenbürgen, mittelalterliche Urkunden, das 12. Jahrhundert.

Cuvinte cheie: comitate, voievodatul Transilvaniei, documente medievale, secolul al XII-lea.

